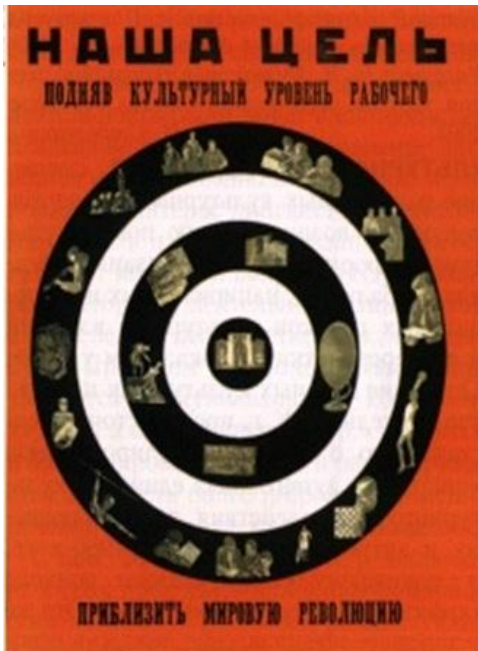

Становлення радянської культурної мережі в Закарпатській області у повоєнні роки

Опубліковано 07.06.2018

// Василь Міщанин

Плакат художника Д. Буланова, 1927 р.

28 жовтня 1944 р., завершенням Східно-Карпатської операції, відбулося звільнення українських етнічних територій від нацистських загарбників. Проте Закарпаття (Підкарпатська Русь) вивільнившись від угорської окупації де-юре і далі залишалось складовою Чехословаччини. Зі вступом Червоної армії на територію краю, за сприяння місцевих комуністів, агітаційно-пропагандистської роботи військових, активізувався рух за «возз'єднання» з Радянською Україною. 26 листопада 1944 р. в Мукачеві на Першому з'їзді народних комітетів Закарпатської України всі делегати одностайно висловилися за возз'єднання краю рештою українських земель. Юридичне оформлення цього процесу відбулося 29 червня 1945 р. підписанням договору між ЧСР і СРСР про Закарпатську Україну.

З цього часу на Закарпатті розпочинаються радянські перетворення. Вони торкнулися усіх сфер життя краю – суспільно-політичної, соціально-економічної, національно-релігійної та культурно-освітньої. Зміни у духовному житті суспільства на Закарпатті 1944-1950рр. відповідали формулі радянізації 1920-1930-х рр.: партійно-державна монополія на розвиток освіти і культури [1]. Ще в березні 1945 р. постановою Народної Ради Закарпатської України утворено відділ культурно-просвітницької роботи. До створення 22 січня 1946 р. Закарпатської області, відділ підпорядковувався Народній раді Закарпатської України (далі – НРЗУ), а коли Закарпатська область стала адміністративною одиницею УРСР, відділ підпорядкували Комітету в справах культурно-просвітницьких закладів при Раді Міністрів УРСР [2].

Кадрові питання

Працівникам відділу культурно-просвітницької роботи Закарпатського облвиконкому у 1947 р. встановлена така заробітна плата (разом з доплатами): завідувач відділу—1400 крб.; заступник завідувача старший інспектор – 1190 крб.; два старші інспектори – по 880 крб.; начальник сектора бібліотек – 880 крб.; старший інспектор по бібліотеках – 790 крб.; інспектор по кадрах 600 крб.; старший бухгалтер – 690 крб.; статист-секретар – 500 крб.; кур'єр-прибиральниця – 260 крб.[3]

У відповідності до наказу Комітету у справах культурно-освітніх установ при Раді міністрів УРСР від 11 липня 1946 р. серед премійованих грошовими преміями у розмірі 500 крб. було п'ятеро закарпатців: В.Г. Звонар – директор окружного будинку культури м. Іршава; Є.М. Шерегій директор Хустського окружного будинку культури; І.В. Лендел – заввідділом Іршавської округи; М.І. Штимац – інспектор Воловської округи; М.С. Луцав – старший інспектор Мукачівського відділу.

Одним із пріоритетних завдань відділу культурно-освітньої роботи було створення закладів для підготовки профільних фахівців. Комітет у справах культурно-освітніх установ при Раді міністрів УРСР від 9 серпня 1946 р. заснував у Мукачеві технікум політосвіти в складі трьох відділів: бібліотечного, клубного і художньої самодіяльності [4]. Встановлювався контингент набору на 1946/1947 н. р. у кількості 120 осіб. Завідувач обласним відділом культосвітньої роботи Зозуляк і директор Мукачівського технікуму політосвіти Васильєв до 20 серпня 1946 р. мали підібрати придатні приміщення для навчального корпусу і гуртожитків.

Із невідомих причин технікум перенесли у Хуст (пізніше в Ужгород). Новостворений навчальний заклад мав украй убогі умови для навчання і проживання студентів. Через відсутність приміщень розпочали навчання аж навесні 1947 року. За планом прийому передбачалося 120 студентів, розпочала навчання лише одна група бібліотекарів у складі 36 осіб [5].

Святкування 1 травня 1946 р. в Ужгороді(Закарпатська правда.4 травня 1946)

Наказ Закарпатського обласного відділу культосвітньої роботи від 9 липня 1947р. «Про заходи по набору студентів до Хустського технікуму підготовки культосвітніх працівників» [6] спрямований на врегулювання проблемної ситуації. Технікум готував завідувачів окружних будинків культури і бібліотек, керівників художньої самодіяльності, але з жодного іншого округу, крім Хустського, заяв з приводу вступу не надійшло. Це поставило під загрозу виконання плану набору.

У 1947 р. в Закарпатській області за штатним розписом мало бути 1216 працівників культурно-просвітницької сфери, а працювало 1199, із них 1029 місцевих. Завідувач обласним відділом культурно-просвітницької роботи М. Фрідманський відзначав, що «якісний склад працівників к/п закладів дуже низький» [7]. Тому було скликано 342 окружні дводенні семінари працівників окружних і сільських культпросвітніх закладів, а також 10 обласних семінарів завідувачів та інспекторів окружних відділів, завідувачів окружних бібліотек, бібліотекарів, художніх керівників гуртків.

У 1947 р. Комітет у справах культосвітніх закладів УРСР направив у Закарпатську область 44 випускників. На місце прибуло тільки 6, із них 2 закінчили Львівський технікум, 1 – Дніпропетровський університет, 1 – Чернівецький технікум, 1 – Кам'янець-Подільський технікум, 1 – Київський технікум. Працівникам, які прибули на роботу, не створили матеріально-побутових умов. Не маючи змоги отримати квартиру, вони поверталися додому.

У 1949 р. серед 1234 працівників культурної сфери було: 1031 українець, 75 росіян, 11 євреїв, 117 представників інших національностей. Запартійністю: членів і кандидатів у члени ВКП (б) – 206, комсомольців – 516. За освітою: вища – 25 (8 зі спеціальною); середня – 528 (96 зі спеціальною); початкова – 681. За статтю: 773 чоловіки і 461 жінка. Із місцевого населення у сфері культури працювало 1042 працівники [8].

Закарпатці активно залучаються до культурних процесів, що відбувалися в усій Українській РСР. Закарпаття було широко представлено на IV Республіканській виставці самодіяльного образотворчого мистецтва в Києві на початку січня 1946 року (622 експонати) [9].

Радянські свята та їх відзначення

На відділ культурно-просвітньої роботи покладалися обов'язки з підготовки і проведення комуністичних свят. Це видно з наказу Закарпатського обласного виконавчого комітету від 29 квітня 1946 р. за підписом І. Турияниці «Про проведення 1 травневих свят по відділах облвиконкому». 1 і 2 травня були вихідними. 1 травня проходила демонстрація в Ужгороді, в якій брали участь всі працівники відділів [10].

Завідувачі відділів облвиконкому забезпечували явку підлеглих о 9 год. ранку за московським часом біля будинку облвиконкому. Тут формувалися колони по вісім осіб. У колоні чітко прописувалися місця відділів облвиконкому, хто і за ким мав іти. За дисципліну в колоні відповідав заввідділу та його заступник. Визначені службовці несли прапори, портрети вождів, транспаранти. Колона рухалася затвердженим маршрутом: пл. Корятовича, вул. Мала Мостова, вул. Суворова, Сталінградська наб., Червона пл., вул. Собранецька, пл. Корятовича, де відбувався мітинг. 1 травня о 16 год. проходили масові гуляння на площах Корятовича і Сталіна, у парку.

Цей парк культури і відпочинку відкрили за вказівкою з Києва спеціально до «першотравневих свят». Для оформлення міста першотравневими гаслами, портретами і плакатами витратили 102150 крб. Було закуплено портрети різних розмірів членів політбюро ЦК ВКП (б) і РНК СРСР, керівників УРСР, маршалів СРСР, героїв СРСР, героїв Соціалістичної праці, партизанів і «передових людей Закарпаття» [11].

*Першотравнева демонстрація в Ужгороді, 1946 р.
(Фонди ДАЗО)*

Першотравнева демонстрація в Ужгороді, 1946 р. (Фонди ДАЗО)

Збереглися матеріали про підготовку й проведення першотравневих свят, Дня друку, Дня перемоги в 1950 році [12]. 1 травня проводились окружні збори завідувачів клубів, бібліотек, керівників художньої самодіяльності. До цього в рамках місячника ремонту культосвітніх закладів у клубах і бібліотеках робили внутрішню і зовнішню побілку, прибирали прилеглу територію. Культурно-освітні заклади оформляли портретами керівників комуністичної партії і радянського уряду. У колгоспах, бригадах, радгоспах, МТС, клубах і бібліотеках читали лекції за тематикою обласного лекційного бюро, проводили бесіди за матеріалами газет і журналів до Дня 1 травня, Дня друку, Дня перемоги,

випускали стінгазети і «бойові листки». У клубах і бібліотеках організовували літературні вечори, конференції читачів,

колективне прослуховування радіо, патефонних пластинок із записами В. Леніна та Й. Сталіна. Кульмінацією були масові гуляння – виступи хорових колективів, концертних груп, спортивно-фізкультурні змагання, народні танці тощо.

Аналогічно проходили відзначення десятиріччя «воз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі» та навіть господарські кампанії (підготовка і проведення весняної сівби 1950р.) [13].

Пропагандистська робота

На працівників культури покладалися важливі ідеологічні завдання. Навесні «першого року Сталінської п'ятирічки» склали плани культурно-побутового обслуговування населення. Ішлося про проведення п'ятиденних окружних і куцшових нарад культурно-освітніх працівників щодо підготовки виборів до Верховної Ради СРСР і весняної сівби. Організували проведення політінформацій в полі під час обідньої перерви і культосвітніх установах у вільний від роботи час, випуск стінних і польових газет, в яких мали «показувати кращих людей та викривати ледарів, що відхиляються від чесної праці» [14]. Задіяли також пересувні агіткультбригади і бібліотеки, «агітаторів десятихаток», сільську інтелігенцію, учнів старших класів, студентів технікумів, службовців радянських установ.

Під час підготовки виборів до Верховної Ради УРСР завідувачі міських і окружних відділів культосвітньої роботи та керівники культурно-освітніх установ мали «врахувати необхідність диференційованої організації агітаційно-масової та культурно-освітньої роботи з кожною групою населення і зокрема на виборчій дільниці» [15]. Завідувач і міських і окружних відділів культурно-освітньої роботи 1, 5, 10, 15, 25 числа кожного місяця звітували за виконану роботу.

Культпросвітні установи мали організувати «глибоке вивчення трудящими конституції СРСР та УРСР, Положення про вибори до Верховної Ради УРСР, роз'яснюючи трудящим переваги радянської виборчої системи над виборчою системою капіталістичних країн, показуючи різницю між правами, якими користуються громадяни Радянського Союзу і капіталістичних країн, пояснюючи силу Сталінської дружби народів СРСР і насамперед допомогу братнього російського народу народів Радянської України і, зокрема, Закарпатської області, в дні Великої Вітчизняної війни та в мирний період» [16].

Завдання, які ставилися перед культурно-освітніми закладами області, випливали з політичних кроків радянської влади. 1948-й став для Закарпаття роком початку суцільної колективізації. З із 9 головних завдань обласного відділу у справах культурно-освітніх установ у цей рік стосувалися аграрної тематики [17]. Зокрема, проводилися куцшові семінари з працівниками окружних і сільських установ, де вивчалися постанови Пленумів ЦКВКП (б) і ЦККП (б) У «Про піднесення сільського господарства у післявоєнний період» та постанову Ради Міністрів УРСР і ЦККП (б) У від 5 січня 1948р. «Про заходи до піднесення і проведення весняної сівби та інших сільськогосподарських робіт, дальшого піднесення громадського тваринництва в 1948 році». Підбирали культурорганізаторів, бесідників і читців для всіх колгоспних і тракторних бригад, ланок, земельних громад для бесід, голосних читок газет і літератури. З метою популяризації кращих масових пісень радянських поетів і композиторів провели у всіх округах короткотермінові семінари сільських і колгоспних заспівувачів.

Діяло обласне лекційне Бюро (85 лекторів), окружні та міські лекторські групи (652 лектори), сільські лекторії (1725 лекторів). У 1948 р. прочитано 21611 лекцій за участі 1 736 690 осіб [18].

Агітація і пропаганда здійснювалася з використанням існуючих технічних засобів, зокрема магнітофонних апаратів. Проте окружні будинки культури і сільські клуби їх майже не використовували [19]. Лише в Мукачівській окрузі магнітофони частково задіяли в пропаганді агротехнічних знань, а більшість культурно-освітніх закладів області обмежилися переважно записами на магнітофонні плівки виступів гуртків художньої самодіяльності. Перевіряли використання магнітофонних апаратів працівники облвідділу і обласних культурних установ. Щомісячно окружні таміські відділи звітували облвиконкому про прослухання лекцій, доповідей, концертів із магнітофонів.

Культосвітніх працівників залучали до відзначення щорічних комуністичних свят і річниць – Першого Травня, Перемоги над Німеччиною, ВЛКСМ, Великої Жовтневої соціалістичної революції, зустрічі Нового року. Традиційні для Закарпаття християнські свята комуністи намагалися викоринити антирелігійною пропагандою і поширенням атеїзму [20].

Культурно-просвітні осередки та спортивно-масові заходи

На початок 1950 р. мережа клубних закладів радянського зразка в області була сформована. Діяли обласний будинок народної творчості, 13 окружних і міський будинок культури, 420 сільських клубів, 110 сільських хат-читалень, колгоспний клуб, клуби товариств «УТОС», «УТОГ», 54 профспілкові клуби, 94 червоні кутки [21]. На місці колишніх осередків «Просвіти», товариства ім. Духновича, закритих церков була створена масштабна мережа сільських клубів, що об'єднували під одним дахом бібліотеку і кінотеатральний зал для «комуністичного виховання людей», особливо молоді [22].

Першотравнева демонстрація в Ужгороді, 1946 р. (Фонди ДАЗО)

Перший секретар обкому партії та голова облвиконкому І. Туряниця на спортивних заходах. Ужгород, 1947 р. (Фонди ДАЗО)

Невицьке викликав на змагання клуб с. Кам'яниця. Змагання відбувалося за багатьма показниками – ремонт клубу, забезпечення обладнанням, створення драматичного, танцювального і фізкультурного гуртків, ліквідація неписьменності, облагородження території [24]. Змагалися культурно-освітні працівники Хустської округи із своїми колегами з м. Виноградів і с. Волове. Своім завданням культурно-освітні працівники Хустщини бачили мобілізацію селян на виконання п'ятирічки, на дострокове виконання плану здачі хліба, сіна, м'яса державі, боротися проти куркулів і фашистської агітації. У 1947 р. в Ужгородській округі змагалися клуби сіл Минай та Струмківка, в Хустській – клуби сіл Сокирниця та Олександрівка, відділи культосвітніх установ Іршавської та Хустської округ [25].

Періодично відбувалося підведення підсумків змагань спеціальними комісіями. Це бачимо на прикладі інформації про соціалістичне змагання культурно-освітніх закладів Волівської округи. Відповідно до протоколу перевірки соціалістичного змагання між клубами сіл Майдан і Верхній Бистрий від 10 червня 1949 р. переможцем визнано клуб Майдана [26]. В цій округі змагалися бібліотеки сіл Подобовець і Пилипець, Присліп і Торунь, клуби Нижнього Студеного і Розтоки, Річки і Тюшки, Подобівця і Пилипця, Синевирської Поляни і Синевира, Ізок і Пилипця, Келечина і Репинного, Торуня і Прислопа [27].

Роль бібліотек

Організація радянських бібліотек на Закарпатті передбачала сувору цензуру наявних книгозбірень [28]. З довідки «Про стан бібліотечної роботи Закарпатської області» від 20 листопада 1946 р. дізнаємось про намір «прискорити перевірку, зокрема мадярською та чеською мовами з тим, щоб в найближчий час населення, яке володіє цими мовами, змогло користуватися бібліотеками», а також про облік фондів бібліотек монастирів і музеїв, ізолювання сумнівної та вилученої літератури [29]. Дозволялося читати лише літературу, перевірену комуністичними цензорами.

Перший секретар обкому партії та голова облвиконкому І. Туряниця на спортивних заходах. Ужгород, 1947 р. (Фонди ДАЗО)

Те ж відбувалося і в спорті. Протягом 1945–1950 рр. на Закарпатті створювалися добровільні спортивні товариства (ДСТ). Їхні назви відображали дух епохи: «Червона зірка» (об'єднувала спортсменів лісової промисловості); «Більшовик» (згодом «Іскра», «Буревісник», «Авангард» об'єднувала спортсменів виробничих колективів); «Спартак» (промислові артілі, навчальні заклади); «Урожай» (МТС); «Динамо» (правоохоронні органи). Керівники ДСТ не мали відповідної фізкультурної освіти, але на «семінарах та нарадах набирались досвіду організаторської роботи» [23]. Трагічно склалася доля першого голови обласного комітету фізкультури і спорту В. Федака, якого безпідставно, з політичних мотивів звільнили з посади і засудили на 25 років ВТТ.

Широкого поширення набуло соціалістичне змагання серед працівників культури. Уже 21 червня 1946 р. клуб с.

Перший секретар обкому партії та голова облвиконкому І. Туряниця на спортивних заходах. Ужгород, 1947 р. (Фонди ДАЗО)

Перевірки зазнала література, що надійшла в Закарпатську область у вигляді репатріації.

З Угорщини і Чехословаччини прибували книги, рукописи, музейні цінності. Ними переймалася спеціальна комісія, куди ввійшло партійне і радянське керівництво області та культосвітніх установ – секретар обкому КП(б) У Пінчук (голова), керівник відділу культурно-освітніх установ Зозуляк (заступник голови), зав. відділу агітації та пропаганди обкому КП(б) У Карпенко, директор обласного історико-краєзнавчого музею Коломієць, директор обласної бібліотеки Гаврилко, ректор університету Курішко, заступник начальника відділу культурно-освітніх установ Харченко, голова облліту Омеляненко. Отримане розподілялося між університетом і музеєм.

У першому півріччі 1946 р. в Закарпатській області створено 2 обласні бібліотеки, 1 міську, 13 окружних бібліотек, 526 бібліотек при клубах і хатах-читальнях [30]. При створенні бібліотечної мережі комуністи використали безкоштовну робочу силу. Таку «ініціативу» виявили мешканці с. Страбичово Мукачівського округу. Відтак, «силами трудящих мас по прикладу селян Страбичова відремонтовано й новозбудовано 211 сільських клубів та хат-читальень». В область прибуло 185 тис. прим. книжок, які одержано переважно з Москви і Києва, – політична, науково-популярна, сільськогосподарська і художня література.

У 1947 р. відділ культурно-освітньої роботи Закарпатського облвиконкому долучився до ініціативи культосвітніх установ Одеської області в справі організації збору літератури серед жителів міст, яка «спрямована на піднесення політико-виховної роботи серед колгоспників, робітників МТС, радгоспників, селян» [31]. Водночас відзначалося, що всю зібрану літературу ретельно перевірили, а при комплектуванні кожну сільську бібліотеку забезпечили творами класиків марксизму-ленінізму, масово-політичною, науково-популярною й сільськогосподарською літературою.

Роботу кращих клубів і бібліотек у 1947 р. відзначили преміями і грамотами Комітету в справах культурно-просвітніх закладів УРСР. Середнагороджених були клуб с. Копашново (завідувач Клуцько) і бібліотека с. Данилово Хустського округу (завідувач Густей), завідувачі клубами с. Чинадієво Романець, с. Великий Раковець Іршавського округу Зелень, с. Іванівка Берегівського округу Горват [32]. На окружному семінарі завідувачів сільських бібліотек у Мукачеві 14 березня 1948 р. чільної уваги надали проблемі «Виховання радянського патріотизму і радянської гордості – важливіше завдання ідеологічної роботи» [33].

На 1 січня 1950 р. в області працювало 555 культосвітніх закладів: 524 сільські бібліотеки, 13 окружних бібліотек для дорослих, 6 окружних бібліотек для дітей, по 5 міських бібліотек для дорослих та дітей, обласна масова бібліотека й обласна бібліотека для дітей. Якщо на 1 січня 1949 р. у всіх бібліотеках області нарахували 730 166 прим. книг, то на 1 січня 1950 р. – 1 228 682 прим. «Упродовж року книжковий фонд декілька разів очищувався від застарілої та забороненої літератури» [34], – читаємо у документі.

На 1 січня 1950 р. в цих бібліотеках налічили 106544 читачі. Якщо у 1948 р. читачами бібліотек була переважно молодь, то у 1949 р. близько 45-50% читачів складали колгоспники і колгоспниці, особливо актив. Саме проводилася суцільна колективізація, в області створили до півтисячі колгоспів.

Поширеною формою масової роботи бібліотек були книжкові виставки, що приурочувались до якихось подій чи дат. З особливою помпезністю організовано книжкові виставки до 70-річчя від дня народження Й.Сталіна.

У міській бібліотеці Мукачева ця виставка називалася «Товариш Сталін наш вождь, вчитель, полководець і друг». Вона мала 5 окремих тематичних розділів: «Йосип Віссаріонович Сталін – соратник Володимира Ілліча Леніна в боротьбі за створення більшовицької партії і Радянської держави», «Йосип Віссаріонович Сталін – великий продовжувач безсмертної справи Леніна, натхненник і організатор перемоги соціалізму в СРСР», «Товариш Сталін – натхненник і організатор перемоги Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні», «Йосип Віссаріонович Сталін – натхненник і організатор будівництва комунізму в СРСР», «Народи світу про Сталіна» [35].

Також проводили книжкові виставки про всілякі «вади» капіталізму. Прикладом може служити виставка згаданої бібліотеки «Англо-американський імперіалізм – ворог світу і людяності». Близько 300 карикатур і малюнків згрупували у тематичні блоки: «Радянський Союз, як твердиня миру і безпеки», «Ось така вона Америка», «Англія – бувша володарка морів», «План Маршала», «Північно-Атлантичний пакт», «Іх "культура"», «"Бенілюкс" та інші», «Зрадники соціалізму».

На 1950 р. в Закарпатській області діяла мережа пересувних бібліотек, книгонош, міжбібліотечного абонементу, що охопили всі прошарки населення. У 1949 р. в області було 285 книгонош: які обслуговували 2 758 читачів. Часто ці функції виконували учні: «Книгонош Іванов, учень середньої школи – комсомолец обслуговує зав. тваринницькою фермою колгоспу ім. Ворошилова, який цікавиться літературою про високі надії молока, продуктивності тваринництва» [36].

Особлива увага зверталася на діяльність дитячих бібліотек, що «виховували юних читачів в дусі радянського патріотизму, пов'язували їх читання з навчанням, з життям нашої країни, із завданнями соціалістичного будівництва» [37]. Доходило до парадоксів – дітям роз'яснювали роль, місце і значення п'ятирічного плану загалом і показники по окремих галузях промисловості зокрема. На базі дитячих бібліотек часто проводилися семінари, читацькі конференції. Наприклад, в обласній бібліотеці для дітей у 1949 р. проведено 4 читацькі конференції: «Великі перетворення природи», ««Малишек» по книзі Лікстанова», «Російські мандрівники», «Праця радянської молоді в художній літературі» [38].

У лютому 1950 р. запровадили систему навчання бібліотечних кадрів через «учнівство». Ця система передбачала стажування «учнів» на базі бібліотек з отриманням ними виплат по 250 крб. за місяць. По 50 крб. доплачували бібліотечним працівникам, які керували стажерами. У 1950 р. таке стажування відбулося на базі Закарпатської обласної бібліотеки для дітей та юнацтва, Хустської та Іршавської окружних бібліотек [39].

Функціонування музеїв та архівів

Група учасників художньої самодіяльності Закарпатської області, які побували на екскурсії у Харкові, Сталіно, Маріуполі, Запоріжжі, Дніпропетровську і Каневі. (Закарпатська правда. 13 вересня 1946)

У роботі музеїв ідеологічна складова теж була на першому місці. На 1950 р. в області діяло два музеї – Ужгородський історико-краєзнавчий та Мукачівський історико-краєзнавчий. Ужгородський мав три відділи: природи, історії дорадянського періоду, історії радянського періоду. Протягом 1949 р. музей відвідало 11403 особи. Була відкрита виставка до 70-річчя «великого вождя» Й. Сталіна [40]. У 1949 р. значно поповнилися фонди музею. Проведено 104 експедиції, виготовлено 25 нових опудал, зібрано понад 500 археологічних старожитностей, 600 отримано від Мукачівського музею, зібрано близько 300 мінералів і комах. Було оброблено підйомний археологічний матеріал з околиць Ужгородського замку і Радванки. Почалися розкопки всередині укріплень замку, здійснені археологічні розвідки на околицях Мукачева і Сваляви. Співробітники брали участь і в розкопках Інституту археології Українців с.Білки.

Мукачівський історико-краєзнавчий музей у 1949 р. також поповнив свої фонди багатьма експозиціями, атакож «пам'ятками з історії боротьби закарпатського народу за своє звільнення від німецько-угорських загарбників та за возз'єднання в єдину сім'ю з російським та українським народами»[41]. Співробітники музею спільно з Львівською групою Інституту археології Академії наук УРСР під керівництвом доктора історичних наук, професора М.Ю. Сметшка взяли участь у розкопках поблизу с. Білки Іршавського округу. Тут були підібрані колекції речових пам'яток. У Мукачівському музеї відкрили «Відділ боротьби закарпатського народу за своє звільнення» з матеріалами прокомуністичне підпілля і партизанський рух на Закарпатті. Музей долучився до організації виставки на честь дня народження Й.Сталіна у міському парткабінеті[42].

Важливим кроком стало створення обласного архіву. У період перебування краю у складі Чехословаччини в будинку крайового управління, збудованого 1936 р. в Ужгороді (нині будинок облдержадміністрації), під архів відвели спеціально обладнані приміщення. У 1945 р. спробували створити Центральний державний історичний архів Закарпатської України. 23 січня 1945 р. уповноважений у комунальних справах П. Сова вніс на розгляд НРЗУ проект декрету про створення архіву. На Закарпатті за радянськими взірцями виникла мережа районних і міських архівів (як архівні відділи НКВС) [43].

Ухвалою ЦК КПЗУ від 25 серпня 1945 р. і постановою НРЗУ від 6 листопада 1945 р. засновано Центральний державний історичний архів Закарпатської України. У 1946 р. в зв'язку з утворенням Закарпатської області він реорганізований в Закарпатський обласний державний архів. Його керівником у 1945–1950 рр. був Г.П. Неклеса. До 1961 р. архів підпорядковувався обласному УВС, у 1961–1988 рр. – архівному відділу Закарпатського облвиконкому. З 1980 рр. – Державний архів Закарпатської області, що з 1989 р. входить до системи Головархіву України.

У 1945–1950 рр. дирекція і архівосховище знаходились в Ужгороді в одному з приміщень адмінбудинку ЦК КПЗУ і НРЗУ. У зв'язку з відсутністю спеціальних сховищ, документи в цей час зберігалися у непристосованих приміщеннях: в кімнатах колишньої губернської будівлі, відділі внутрішніх справ, редакціях газет тощо. Багато фондів було знищено, зокрема у Березові 1946 р. спалено 15 автомобілів архівних матеріалів і документів. Велика кількість документів залишалася непорядкованою. У доповідній записці начальника архівного відділу УМВС по Закарпатській області Г. Неклеси на ім'я голови Закарпатського облвиконкому І. Туряниці від 19 лютого 1946 р. зазначалося, що в Ужгороді збереглося близько 60 вагонів документів, які слід негайно впорядкувати [44].

15 березня 1946 р. постановою облвиконкому обласному архіву передавались усі документи угорського і чехословацького періодів [45]. Збір матеріалу здійснювався під контролем співробітників внутрішніх органів, внаслідок чого значна частина церковних громад залишилася без архівних документів. По-варварськи обійшлись з надбанням євреїв у Березові, де майже всі їх документи спалено.

Була розпорошена колекція Мукачівської греко-католицької єпархії після її ліквідації у 1949 році. Документи і бібліотеку після ретельної перевірки цензорами поділили між обласним архівом, бібліотекою Ужгородського університету і Закарпатським краєзнавчим музесом, а частину знищили. Натомість до архіву долучали необхідні радянській владі матеріали про звершення соціалістичних перетворень. Із території повоєнної Чехословаччини сюди ж перевезли документи Експозитури гірських районів міністерства сільського господарства Угорського королівства, яке містило значну інформацію про потенційні можливості гірських районів [46].

Першими радянськими документами стали матеріали про роботу сільрад, а також про перші вибори до Верховної Ради СРСР, що відбулися 10 лютого 1946 р. на Закарпатті [47]. Вже у 1948 р. в архіві сконцентрувалось майже 1,3млн. одиниць збереження [48]. Матеріали зберігалися в Ужгороді та Мукачеві, де у 1946-1982рр. обласний архів мав свій філіал. У 1953р. архів перевезли до Берегова в приміщення недобудованої австрійським урядом в'язниці. Таким чином систематизацію документів було уповільнено і пройшло багато часу, поки необхідні документи стали доступними для досліджень.

У 1949 р. організовано обласний партійний архів, що функціонував незалежно від обласного держархіву. Тут сконцентрувались документи Закарпатської обласної організації Комуністичної партії Чехословаччини, а також документи партійних і комсомольських організацій обласного, районного і первинного рівнів. Якщо документи дорадянського періоду тримали у непристосованих для цього приміщеннях держархіву, то для документів партійного архіву в 1986р. звели спеціальне приміщення. Із розпадом Радянського Союзу у 1991 р. це приміщення передали облархіву.

Народна творчість та художня самодіяльність

Художня самодіяльність грала помітну роль у пропаганді радянського ладу і знаходилася у віданні обласного Будинку народної творчості. Уже у першій половині 1946 р. Будинок народної творчості мав на обліку 902 гуртки художньої творчості, у яких брало участь 10432 особи. Серед них: 426 драмгуртків (2560 учасників); 170 співочих (4075 учасників); 68 музичних (625 учасників); 106 танцювальних (1050 учасників); 21 художньої вишиванки (250 учасників); 93 фізкультурні (1860 учасників). Крім того, на облік узяли 55 сольних виконавців, 11 самодіяльних художників, 20 фольклористів [49]. Репертуар гуртків свідчить про ідейну спрямованість. Найчастіше співали пісні радянських композиторів «На рейді», «Пісня про Сталіна», «Земляки», «Моя любимая», «Три танкіста» тощо, а також українські народні пісні [50].

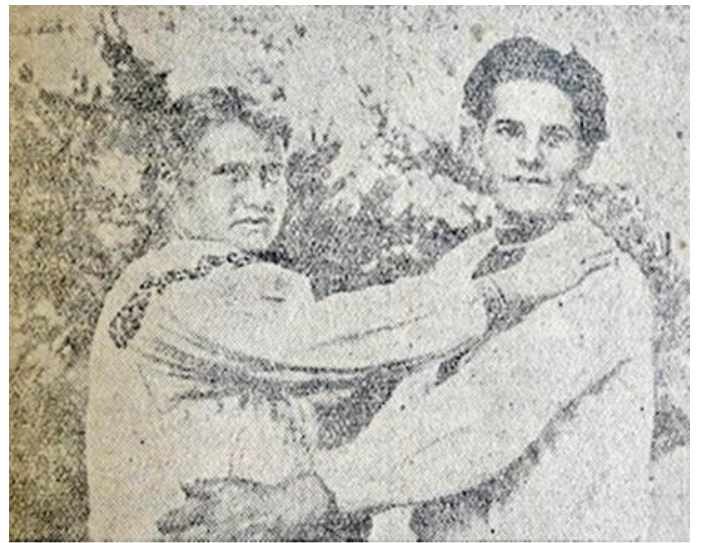
У першій половині 1946 р. гуртки художньої самодіяльності в області показали 332 вистави (33885 глядачів) і дали 718 концертів (88136 глядачів). Під час виборів до Верховної Ради СРСР, сівби, жнив із членів художньої самодіяльності створили 18 агіткульбригад (161 учасник), які виступили у 971 поселенні (селах і присілках) [51].

Відділ культосвітніх установ неодноразово надсилав в округи «списки забороненої літератури та дозволеного репертуару для керівництва художньою самодіяльністю» [52].

26 лютого 1948 р. нараду працівників мистецтв і культурно-освітніх закладів Мукачева присвятили «Обговоренню постанови ВКП(б) про оперу Мураделі «Велика дружба». Згадали і репертуар колективів художньої самодіяльності та музичних колективів міста. Завміськвідділу культурно-освітньої роботи Сильцер заявив: «Коли взяти, наприклад, наш репертуар художньої самодіяльності, то побачимо, що в нього проникли безідейні, вульгарні, непотрібні нам твори. Теж саме, якщо взяти репертуар мукачівських музикантів, які грають по чайних та ресторанах, то побачимо, що вони грають музику вульгарну, безідейну, яка не може задовольнити радянську людину. Причина цьому в тому, що репертуари чайних та ресторанів ні разу не перевірялися, а в Будинку культури є до 500 радянських, народних і класичних творів» [53].

Систематичними стали огляди художньої самодіяльності. Попередньо відбувався відбір, лише перевірені колективи брали участь у окружному конкурсі. Відповідно переможці окружного конкурсу виступали на обласному. Для визначення переможців створювали спеціальні комісії. У протоколі засідання комісії з проведення окружного огляду художньої самодіяльності Ужгородської округи від 27 червня 1948 р. йдеться: «Під час проведення весняної кампанії в окрузі працювали 6 агіткульбригад художньої самодіяльності, які за останній період дали 32 концерти всім трудящим округи. Після попереднього перегляду на місцях, з загальної кількості культбригад на окружний конкурс було представлено 7 культбригад, в яких приймали участь 150 учасників художньої самодіяльності» [54].

Комісія відзначила, що конкурс пройшов на достатньому політичному і художньому рівні. «Поруч з цим є необхідність відмітити, що програма більшості культбригад по своїй тематиці не достатньо була пройнята матеріалом, що відобразив теми посівної кампанії, – йдеться у протоколі. – Культбригади не використовували в своїй роботі матеріалу із повсякденного життя

Учасники конкурсу естрадних виконавців Ю. Пуїо і А.Гауран виконують танець «Лсманьку» (Закарпатська правда. 3 жовтня 1946)

села, колгоспу, факти виробничих досягнень, проявів великої соціалістичної свідомості трудящих в час виборів, реалізації державної позики, окремих фактів недоліків, що гальмують успішне виконання наших завдань, факти бюрократизму і др.» [55].

Траплялися випадки, коли на окружний конкурс допустили колективи із не зовсім «ідейно вірним» репертуаром. В одному з документів читаємо: «Внаслідок безпринципності та безвідповідальності зав. Мукачівського окр. відділу к/о роботи тов. Сідуна, на окружній олімпіаді в м. Мукачеві були показані наклепницькі, похабні номери («Годинка», «У фотографа»), яким не може бути місце на радянській сцені. З цих фактів видно, що не дивлячись на історичне рішення ЦК ВКП(б) по питанню ідеологічної роботи та постанови ЦК КП(б)У про репертуар гуртків художньої самодіяльності деякі зав. окр. відділами к/о роботи пустили справу художньої самодіяльності на самоплив» [56]. Згаданий заввідділу отримав догану з попередженням, хоча могло бути значно гірше.

Література і мистецтво

У таких умовах жила творча інтелігенція [57]. Місцеві літератори могли вільно творити у 20-30-их рр. ХХ ст. в умовах чехословацької демократії. Від 1945 р. їхню творчість починають заганяти у певні «стандарты», згадувати «огріхи» минулого. До списків «ворогів українського народу» потрапили важливі постаті крайової літератури В. Гренджа-Донський, Зореслав (С. Сабол), В. Пачовський, В. Бірчак, А. Ворон, П. Міговк, Д. Попович, Ю. Станинець, О. Сливка, І. Колос, І. Ірлявський та ін. Чимало з їх творчого доробку перебувало на особливому режимі зберігання.

Андрій Патрус-Карпатський

У серпні 1945р. в Ужгороді створили обласне книжково-журнальне видавництво. У травні 1946р. виникла Закарпатська обласна організація Спілки письменників України. Її першими членами стали поет А. Патрус-Карпатський, прозаїк і поет Ф. Потушняк, літературознавець П. Лінтур. Названа трійця дала могутній творчий імпульс новоствореній організації.

Нав'язувані постулати соцреалізму не сприймалися місцевими письменниками. Однією з перших жертв сталінського режиму в 1947 р. став перший голова обласної спілки письменників А. Патрус-Карпатський. Йому інкриміновано «співробітництво з фашистсько-націоналістичною пресою» в часи угорської окупації краю і засуджено на 25 років. За прояви «буржуазного космополітизму» жорстко критикували Ф. Потушняка, музикознавця П. Милославського, художника А. Ерделі та ін.

Те саме відбувалося у театральному мистецтві. Від березня 1945 р. веде відлік Закарпатський обласний державний український музично-драматичний театр (спочатку як Народний театр Закарпатської України). Художнім керівником, режисером і хормейстером були відомі митці В. Магар, В. Авраменко та ін. На сцені театру відбулися вистави «Під каштанами Праги» і «Російське питання» Є.Сімонова, «Платон Кречет» і «Загибель ескадри» О. Корнійчука, «Сто тисяч» І. Карпенка-Карого, «Добрі люди» Г.Поханікова та ін. У вересні 1949р. Закарпатський обласний театр

здійснив перші гастролі в столиці України м. Київ. Це фактично був творчий звіт закарпатських театралів. На відкритті гастролей закарпатців тепло привітав народний артист України Гнат Юра. У Києві театр показав чотири вистави: «Дві сім'ї» М. Кропивницького, «Шлях на Україну» О. Левади, «Змова приречених» М. Вірти і «Васса Железнова» М. Горького [58].

Після Другої світової війни розвиток музичної культури опирався на фундамент музичного життя Закарпаття довоєнних десятиліть. У 1946 р. створено обласну філармонію. При ній діяв ансамбль пісні й танцю (Закарпатський народний хор). Ансамбль мав хорову, танцювальну та інструментальну групи. До керівництва ансамблем були залучені талановиті диригенти П. Милославський і М. Кречко. Уже через рік ансамблю аплодували у великих містах України – Києві, Харкові, Дніпропетровську, Донецьку, Одесі. Тоді відбулась творча співпраця хорового колективу зі славним тенором І. Козловським. Він разом із закарпатськими митцями виконав пісні «Рече та стогне Дніпр широкий», «Їхав козак на війноньку» та ін.

Закарпатська школа живопису перших чотирьох десятиліть ХХ ст. знайшла своє утвердження й після воз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. До старшого покоління художників А.Ерделі, Й.Бокшаята ін. приєдналися молоді майстри пензля. Їх не оминула доля писати у жанрі «соціалістичного реалізму». Старше покоління митців виховане на кращих традиціях європейських художніх шкіл, болісно переносило уроки радянської дійсності.

***

Таким чином, безперечними позитивами «культурної революції» у повоєнному Закарпатті стало створення значної кількості установ: бібліотек, музеїв, архівів, театрів, хорів, колективів художньої самодіяльності. Але в культурі повсюдно запанував жорсткий тоталітаризм. Закарпаття вилучалося з європейського культурного простору. Населення краю сподівалося, що після «визволення» настане вільне «нове життя» з творенням власної культури. Проте радянський режим перетворив заклади культури на інструмент ідеологічного контролю, індоктринації та виховання «радянської людини», а різноманітні культурницькі події супроводжувалися обов'язковими ритуалами на честь «мудрої» політики комуністичної партії та її вождів.

Ця стаття є адаптованим варіантом розділу з книги В. Міщанина *“Радянізація Закарпаття 1944-1950 рр.”* (Ужгород: РІК-У, 2018). Публікується з дозволу Автора.

У публікації використано ілюстрації, надані Автором.

Василь Міщанин – історик і краєзнавець, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Ужгородського національного університету. Освіту історика здобув в УжНУ, там таки 2003 р. захистив кандидатську дисертацію на тему: «Аграрна політика на Закарпатті (1944-1950 рр.)». Співробітник Богословського історичного науково-дослідного центру ім. В. Проніна (від 2008 р.), член Експертно-перевірочної комісії (ЕПК) Державного архіву Закарпатської області (від 2011 р.). Автор понад 160 наукових і науково-популярних праць та методичних розробок, в тому числі монографій *«Аграрна політика на Закарпатті (1944-1950 рр.)»* (2000) та *“Радянізація Закарпаття 1944-1950 рр.”* (2018); співавтор монографій *«Кафедра історії України УжНУ»* (2010), розділів і параграфів у книгах *«Вони боронили Карпатську Україну: нариси історії боротьби закарпатських українців»* (2002), *«Нариси історії Закарпаття»* (Т.ІІІ., 2003), *«Верховина. Волівщина-Міжгірщина. Історико-культурологічні нариси»* та *«Експерсії Ужгородом»* (2017). Живе і працює в Ужгороді.

[1] Капітан Л. Етнокультурний розвиток Закарпаття у контексті радянізації краю 1944-1964 рр.– К., 2013. – С.50; Міщанин В.Творення «радянської» культури на Закарпатті в 1946-1950 рр. // Історія України: сучасні виклики: мат. наук. конф. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – С.105-123.

[2] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.2.

[3] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.18. – Арк.1.

[4] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.3.

[5] Ужгородський коледж культури і мистецтв. Історія

[6] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.7.

[7] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.3, 5, 9.

[8] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.38. – Арк.40.

[9] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.1.

[10] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.2.

[11] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.1, 3.

[12] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.43. – Арк.20-21.

[13] Там само. – Арк.22-31.

[14] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.6.

[15] Там само. – Арк.27.

[16] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.2.

[17] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.28. – Арк.2-3.

[18] Там само. – Арк.28.

[19] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.32. – Арк.18.

[20] Міщанин В. «Всенародні» свята Народної Ради Закарпатської України (1944-1945 рр.) як елемент радянізації Закарпаття // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. Історичні науки. Всесвітня історія. Історія України. Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – №8 (297) грудень 2015. – С.122-129.

- [21] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.38. – Арк.3.
- [22] Габорець В. Передумови культурного відродження // Нариси історії Закарпаття. Том III (1946-1991). – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003. – ... – С.377.
- [23] Фітас П. Фізична культура, спорт, туризм / П.Ф. Фітас // Нариси історії Закарпаття. Том III (1946-1991)... – С. 315.
- [24] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.1-2.
- [25] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.20. – Арк.2-6.
- [26] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.34. – Арк.13.
- [27] Там само. – Арк.15-28.
- [28] Міщанин В. Втручання цензури в діяльність редакцій газет, бібліотек та книготоргівлі на Закарпатті в 1944-1950 рр. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – Випуск 27. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. – С.166-172.
- [29] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.33.
- [30] Там само. – Арк.13.
- [31] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.6.
- [32] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.11.
- [33] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.23. – Арк.2.
- [34] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.38. – Арк.30.
- [35] Там само. – Арк.33-34.
- [36] Там само. – Арк.36.
- [37] Там само. – Арк.37.
- [38] Там само. – Арк.38.
- [39] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.32. – Арк.9.
- [40] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.38. – Арк.39.
- [41] Там само.
- [42] Там само. – Арк.40.
- [43] Архівні установи Закарпаття. – Ужгород, 2015. – С.10-11.
- [44] Делеган М. До питання про історію архівної справи на Закарпатті // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи. – Ч. 1. – К., 1997. – С.142-147.
- [45] Архівні установи Закарпаття. – С.12.
- [46] Анотований перелік описів фондів угорського походження Берегівського підрозділу Державного архіву Закарпатської області до 1918/1919 рр. – та за 1938-1944/1945 рр. / укл. М. Місюк, О. Куташі. – Будапешт, 2014. – С.12.
- [47] Там само. – С.12-13.
- [48] Там само. – С.11.
- [49] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.15-16.
- [50] Там само. – Арк.15.
- [51] Там само. – Арк.16.
- [52] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.28. – Арк.3.
- [53] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.23. – Арк.4.
- [54] Там само. – Арк.8.
- [55] Там само. – Арк.9.
- [56] ДАЗО. – Ф.Р-842. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.13.

[57] Міщанин В. Ідеологічне втручання комуністичної партії в діяльність творчої інтелігенції Закарпаття (1946-1950 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – Випуск 25. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла» 2011. – С.105-110; Міщанин В. «Ждановщина» на Закарпатті // Русин. – 2011. – № 2. – С.70-86.

[58] Задорожний В., Кундрат Ю. Курс історії української культури (IX– початок XXI ст.). – Ужгород, 2009. – С. 369-370.

Цілковиту відповідальність за точність наведених у публікаціях фактів та коректність цитат несуть автори текстів.

Всі папери в теці